

(əvvəli ötən sayımızda)

Türk tarixçisi Osman Karatay türklərin ana vətəni haqqında Altay nəzəriyyəsinin əleyhdarları olaraq bu haqqdakı görüşünü belə əsaslandırır ki, Altaylar ancaq türklərin bir etnik bazası ola bilər. "Altay dünyasını Türk ana yurdu yapmaq ən başda bəşəri coğrafiyanın kurallarına uymur. Türk ana yurdu türklərin dünyasının dörd bir tərəfinə Türk ixracı üçün uyğun və verimli bir yer olmalıdır. Osman Karatay türklərin öyrəş yerlərinin Ön Asiyada olduğu fikrini müdafiə edərək burdakı öntürk insanların müxtəlif səbəblər üzündən köçə məruz qalaraq getdikləri Orta Asiyada bir türk ana yurdunun təşəkkül tapmasına səbəb olduqlarını yazır. Daha doğrusu onun fikrinə Orta Asiya türklər üçün bir törəyiş yeri deyil, bir Ana yurddur". (Osman Karatay. İst. 2003. Səh. 105)

Türklərin ilk təşəkkül tapdıqları ana yurdun Altaylar və bütövlükdə Mərkəzi və ya Orta Asiya olduğu haqqındakı tezislərin tədqiqçiləri Turan çökəkliyini və Amudərya və Sır dərya vadilərində aşkara çıxarılan və e. q. X-VIII minilliklərə aid ilk şəhər mədəniyyəti və buğdanın aşkar edildiyi ilk əkinçilik mədəniyyəti olan Anau, e. q. VI minilliyə aid Kəltəminar və e. q. IV minilliyə aid Namazqa-Tepe, Qazaxıstanda e. q. 3500-cü minilliyə aid atın ilk əhlişədrildiyi Botay kimi qədim arxeoloji mədəniyyətlərin mövcudluğunu nəzərə alırırlar. Bu mədəniyyətlərin araşdırma sonuçları həmin dövrlərdə hind-avropa ariələrinin həmin bölgədə mövcudluqlarını tamamilə istisna edir. Ona görə də hind-avropa aryanizm tərəfdarı bilim adamları öz araşdırmalarında Turanlı Ön Türklərə məxsus olduğu heç bir şübhəyə yer qoymayan bu arxeoloji mədəniyyətlər haqqında söz açmağa həvəs göstərmirlər.

Türklərin törəyiş yeri və ya ilkin vətəni haqqında elmdə ən çox rəğbət görən və ən çox tərəfdara malik nəzəriyyə ayrıca götürülmüş Altay nəzəriyyəsi deyil, Ural-Altay nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə Öntürklərin və bütövlükdə turanlı xalqlarının ilkin vətəni Güney Sibirin Ural və Altay dağları arasındakı ərazidir.

Amerikanın Kolumbiya universitetinin keçmiş professoru, Reha Oğuz Türkan Türkləri etnos olaraq tarixi təşəkkül baxımından iki mərhələdən ibarət hesab edir və onları adlandırmaq üçün Ön Türklər və İlk Türklər terminlərindən istifadə edir. O bir çox tarixi elmi dəlillərə əsaslanaraq

tunquzlar, mancurlar və çinlilərlə qonşuluq şəraitində yaşamışlar. Türk dilinin həm monqol dili, həm də fin-üqor dilləri ilə qohumluğu onların Altay dağlarından şərqdə məskunlaşan monqoloid tayfaları və qərbdə Ural dağları tərəfdə yerləşən fin-üqorların qonşuluğunda, yeni hər ikisinin məskunlaşmış olduğu ərazilərin ortasında təşəkkül tapdıqlarını sübut edir. Antropoloji tip olaraq avropoid irqinə mənsub olan türklərdə monqoloidlik yüz illərlə

Ələsgər Siyablı

salnamələrdə adları çəkilən və Çin dövləti ilə daima mübarizə şəraitində olan Hyunq-nular və ya Böyük Hun imperatorluğudur. Çin salnamələri Göy Türk dövlətinin qurucuları olan Aşına boyunun kök etibarını Su və Hyunq-nulara aid olduqlarını yazırlar. (Reha Oğuz Türkan. Türklər, cilt 1, 2002, Səh. 602)

Klaprot, Vamberi, Radlov, Ramşted, Viedeman, Karsten kimi bilim adamları Türkləri monqoloid irqinə aid edərək onların Altay dağlarından şərqdəki həttə Baykal gölündən monqolların vətəni olan Qobi səhrasına qədərki ərazilərdə təşəkkül tapdıqlarını iddia edir və Ural-Altay nəzəriyyəsinə qəbul etmirlər.

Ural-Altay nəzəriyyəsi tərəf-

Z.V.Toğanın da fikrinə görə "Türkün vətəni Orta Asiya, daha doğrusu Türkün ana vətəni Tyanşanın qərb və şimal yamaqları ilə Aral gölü məntəqəsidir. V.Koppers də bu fikre meyl etməkdədir". (Z.V.Toğan. 1981, Səh. 11)

Elmdə Mauvərin nəhr adlanan Amudərya və Sırdərya iki çay arası ərazilər Türk tarixində Altaylar və Tanrı dağları qədar önəmli rol oynayaq Mərkəzi Asiyadakı tarixi Turan ölkəsinin mərkəzini təşkil etmiş və sonrakı dövrlərdə tarixi ədəbiyyatda Türkistan adı ilə ifadə olunmuşdur.

Beləliklə, Türklərin törəyiş yeri və ya ilkin vətəni haqqında elmdə ən çox rəğbət görən nəzəriyyə ayrıca götürülmüş Altay nəzəriyyəsi deyil, Ural-Altay nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə öntürklərin və bütövlükdə turanlı xalqlarının ilkin vətəni Güney Sibirin Ural və Altay dağları və Aral gölü arasındakı ərazidir.

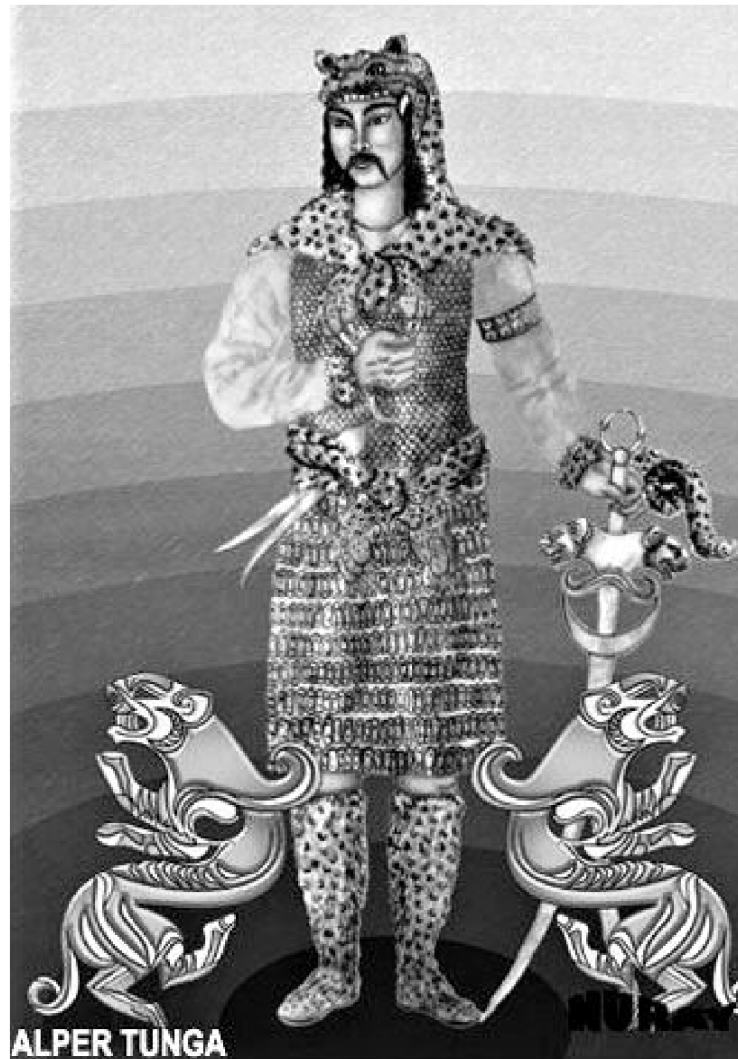
Türk arxeoloqu və tarixçisi Semih Günəri son dövrlərin arxeoloji və genetik araşdırmaları

Dünya tarixinin Turan dövrü

raq Ön Türklər adlandırdığı Sumerlərin ilk yurdlarının bir çoxlarının fərz etdiyi kimi Ön Asiya və Mesopotamiya deyil, Ural dağları ilə Aral-Balxaş gölləri arasında olduğunu və onların e. q. 7000-5000-ci illərdə bu ərazidə təşəkkül tapdıqlarını və sonra Orta Asiyaya enərək Xəzər dənizi sahillərindən dolanıb Zaqros dağları üzərindən Mesopotamiyaya endikləri fikrini irəli sürür. Reha Oğuz Türkan türklərin ana yurdu və dünyaya yayılma prosesini tarixi dəlillərə əsasən məntiqi ardıcılıqla aydınlıq gətirərək yazırdı: "Ön türklər doğum yerləri olan Aral-Balkaş gölləri arasındakı yurdlarını tərk edib bir neçə yüzil Mavəraün nəhrdə, Ceyhun və Seyhun çayları arasında və Anauda məskunlaşdıqdan sonra Zaqros dağları yoluyla güneyə enmiş, yenə də Ferat və Deqlenin iki çayı arası olan Mesopotamiyada, e. q. 4000-ci ildə Subarların timsalında məskunlaşmışlar. Onların Elam qolu isə daha doğuda, körfəz bölgəsində yerləşmişdilər. E. q. 3600-cü ildə isə Ön Türklərin arxada qalmış qolları olan Sumerlər də Mesopotamiyaya köçüb Subarların davamı olaraq yurdlarını genişləndirmişlər. E. q. 3000-ci ildə Böyük Tufan onların şəhərlərini viran qoyunca həyatlarında bir fasilə dövrü başlanmışdır. Az sonra sumerlər təkrar dirilmiş, Erudu, Ur, Uruk, Nipur, Kiş, Laqaş kimi böyük şəhərlərini tarixin ilk dövlətini qurmuşlar". (Reha Oğuz Türkan. Türklər, cilt 1, 2002, Səh. 600)

Reha Oğuz Türkanın Ön Türklərin ilkin vətəni haqqındakı görüşləri çex assuroloq Praşekin daha öncələri irəli sürdüyü görüşlərlə üst-üstə düşür.

E. q. 2500-2000-ci illərdə Mesopotamiyadan köçərək Altay dağlarının qərbində, Sibirin cənubundakı düzənliklərdə məskunlaşan Ön Türklər burada mövcud olan etnoqrafi və iqlim şərtlərinə uyğun olaraq transformasiyaya uğramış və ilkin Türklər adı ilə yenidən tarix səhnəsinə qədəm qoymuşlar. Burda onlar şərqdən qərbə doğru yayılma tendensiyasına malik olan və E.Eykştedt, C.Voqel, B.Lundman, R.Knussmann kimi antropoloqların və başqalarının Sinid adlandırdıqları, digərlərinin isə monqoloid adlandırdıqları irqə mənsub insanlar olan monqollar,

qonşuluq şəraitində yaşadıkları monqollarla ailə quraraq qaynayıb-qarışmaları nəticəsində meydana gəlmişdir. Monqoloid görünümü ancaq şərq ərazilərində məskunlaşmış türklərdə özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Monqolların məskunlaşdığı mərkəzi ərazilərdən qərbə doğru uzaqlaşdıqca doğuda məskunlaşmış Türkmən, Azərbaycan, Qafqaz, Çuvaş və Anadolu türklərində monqoloidlik dərəcəsi heçə yenmiş olur.

Nəticədə ilk Türklər bu günkü Monqolustanda yerləşən Ötükən-Orhun vadisini və Altayları özlərinin müqəddəs Ana yurduna çevirmişdilər. Çin qaynaqlarında bəhs olunan Su, Çu və Çou kimi Ön Türk boylarından sonra bu

darları isə Türklərin avropoid antropoloji tipinə mənsub olduqlarını və onların Altay dağlarında deyil, Altay və Ural dağları və Aral gölü arasındakı ərazidə təşəkkül taparaq tarixin sonrakı mərhələsində şərqdən gələn monqoloid irqinə mənsub insanlarla yüzillər ərzində davam edən ünsiyyət və qaynayıb qarışma nəticəsində türklərin yalnız bir qisminə monqoloidliyin formalaşdığı fikrini müdafiə edirlər. Bu tezisən önəmli müdafiəçisi macar Qyula Nemetdir.

L.Rasonyi də Türklərin ana yurdunun Ural və Altay dağları arasındakı düzənlik olduğu tezisini müdafiə edir. (Laslo Rasonyi. Türklər, cilt 1, Səh. 494-498)

nəticəsində əldə edilən elmi dəlillərə əsaslanaraq Türklərin etnogenezini və onların dünyaya yayılma prosesini özündə əks etdirən yeni bir Türk-Altay tezisi irəli sürmüşdür.

S.Günəri Ural-Altay tezisinin özünə məxsus yeni bir dəyişik variantına uyğun olaraq Türk dilinin ən arxaik şəklini danışan xalqların ana yurdlarının Yenisey-Lena həyat alanı, quzeydə Anqara çayı və güneydə Baykal gölü arasındakı ərazini əhatə etdiyini yazır. Onun Türk-Altay adını verdiyi tezise görə Türkdillixalqlarının öz ana yurdları Yenisey-Lenadan köçərək dünyaya yayılmaları dörd mərhələdə gerçəkləşmişdir. İlk köç hərəkətinin hipotetik, yəni tamamilə bir fərziyyədən ibarət olduğu halda, digər üç köç dalğasının gerçəkləşməsinə isə konkret arxeoloji dəlillərlə izləmək mümkün olmuşdur.

Paleolit-Mezolit dövründə baş verən birinci dalğa köçləri üç istiqamətdə baş vermişdir. Batıya doğru yönələn köçlər Yaxın Şərqi, doğuya doğru yönələn köçlər Uzaq Şərq və Quzey Amerikani, güneyə doğru yönələn köçlər Çinin quzeyini və Hind çayı vadilərini hədəf götürmüşdürlər. Bu köçləri genetik araşdırmaların sonuçları, mikrodilqi daş alətlərin Altay mədəniyyəti coğrafiyasından dünyaya yayılması ilə əlaqədar araşdırmaların nəticələri və dilə dair bəzi hipotetik fərziyyələri əsaslanaraq izləmək mümkün olmuşdur. Bu mədəni qruplar e. q. 12000-ci illərdə Yenisey-Lena hövzəsini tərk etdikləri təxmin olunur.

Yenisey-Lena mənşəli Yaxın Şərq mədəniyyətlər topluluğunun təşkil edənler Sumer, Mari, Elam, Hatti, Hurri, Hiksos, Kassı, Luristan dəmirçiləri qrupudur. Yaxın Şərqin oturaq mədəniyyətinə mənsub bu mədəniyyətlərin köklərində açıq şəkildə heyvandar köçərilliyi, yarımköçərilliyi, dillərində isə iltisamlı-bişişik xarakteri təsbit etmək mümkün olmuşdur.

(ardı gələn sayımızda)